

„....Mindannyian hasonló cipőben jártunk...”

// Horváth Eszter, 79.sz interjú//

Egy rövid bevezető

2011 késő őszén az **Emlékpontok**-nevű kutatási program keretében elkészített interjúk közül elolvastam, át- és megnéztem százegyét. Távolról sem az összest, ám ahhoz éppen elegendő mennyiséget, hogy vegyem a bátorságot az anyag alapján megfogalmazható általános következtetések körvonalazására. Talán nem minden olvasó tudja, hogy ezeknek az interjúknak a rövid, írásban összegzett változatai mellett vannak megnézhető, képernyőről újranezhető anyagai is. A videóra vett és az internetre feltett, szerkesztett változatok a legtöbb esetben 45-70 percnyi hosszúságúak.

A szereplők szinte kivétel nélkül az elmúlt száz év névtelen magyar szemtanúi. Történelmünk ismeretlen főszereplői. Ők azok, akiket elrejtettek a szovjet katonák bejövetelekor a szalmakazlak alá, ők azok, akik eltakarították 1945 romjait. Ők szaladtak egyik kapualjból a másikba '56 októberének utolsó napjaiban. Nem azért, mert forradalmárok voltak, hanem azért, mert kenyérért küldték őket az utcára. Nekik vitték be két lovukat a kényszerű téészesítéskor, pedig nekik is szükségük lett volna rájuk. Őket vitték el Auschwitzba, s mikor hazajöttek csaknem mindenki zavartan nézett félre, mert nem tudtak mit kezdeni a visszatértek elmondhatatlan sorsával. Ők jöttek vissza négy év után harminc kilóval soványabban valahonnét az Urál mögöl, pedig már régóta halottnak hitték őket. Őket szekálták halálra azért, mert még 1951-ben is képesek voltak vasárnapontként istentiszteletet látogatni. Őrölük nem szoktak regényeket írni. Egyikükről sem neveznek el utcát vagy teret.

Ők éltek túl a huszadik századot, s most reánk hagyták azt, amit nekünk majd nem szabad elfelednünk.

/Elemzési kísérlet százegy interjú margójára/

1. A történelemtanítás nehézségeiről

Aki valamilyen szinten már tanított történelmet, az számos nehezen megoldható problémával volt kénytelen szembesülni. Közülük ehelyütt meglegszünk csak egyetlen vonatkozás fölemlegetésével, az elmúlt század taníthatóságának nehézségével. Mind a tanárok, mind a diákok panaszainak rendre visszatérő mozzanata *a közelmúlttal* kapcsolatos ismeretek hiányosságainak, egyoldalúságainak, kockázatos mivoltának el- és felismerése. E sorok írója eddig harminchat évet töltött el tanítással a felsőoktatásban, az elmúlt évtizedben kénytelen volt beletörödni annak a ténynek az elfogadásába, miszerint a legújabb időkben megérkező hallgatói korosztályok egyetemlegesen arról vallanak, hogy őket nem tanították a második világháború utáni korszakról... Merthogy tanáraik túlzottan kockázatosnak tartották eme időszak oktatását. Ahány választás, annyiféle kormányváltás, s ugyanennyi elvárás... Jobb, ha kerüljük a konfliktusokat, ezért célszerűbbnek tűnik e legutolsó öt-hat évtizedet kitagadni a történelem fogalomköréből. E témakör tanítása során ugyanis kikerülhetetlenül előkerülnek az aktuálpolitikai szempontok is, ám ezek figyelembe vételével talán több gond adódhat, mint amivel a közelmúlt elmaradt tanításának hiányai kapcsán kellene szembesülni.¹

Nem tagadható ugyanakkor egy egészen másféle veszély kísértése sem. Különösen a történelemtanárok között fordul elő – más szaktanárokéhoz képest jóval nagyobb gyakorisággal -, hogy a maguk erőteljes jellegű ideológiai

¹ S hogy még tovább bonyolítsuk a dolgot: a történelemtanároknak már csak azért sem lehetett túlzottan egyszerű a dolguk, mert – mögöttük ott húzódott meg az egész történelemtudomány hatalmas/politikai kitétsége – ehelyütt aligha részletezhető kérdésköre is. Romsics Ignác minap megjelent hatalmas munkájából azt is megtudhatjuk, hogy –csupán 1945 óta hányféle fordulatnak volt kényszerűen kitéve a hazai történelem szakma művelése is. / Romsics Ignác: Clio bűvöletében. Osiris. 2011./

és/vagy politikai meggyőződése aránytalan erővel telepszik rá a szakmai mondanivaló tartalmi kérdéseinek átadására. Így aztán, azt sem könnyű eleve megmondani: mi is a hasznosabb? A hallgatás, vagy az egyoldalú megvilágítás nyomán kialakuló károkozás...

Ami azt illeti, nem feltétlenül a történelmet tanító pedagógusi kör az egyedüli olyan értelmiségi csoport, amelynek komoly gondjai voltak a közelmúlt értelmezésével. Megint csak a magunk tapasztalatára hivatkozhatnánk: a nyolcvanas évek végén több alkalommal is tagjai lehettünk a különféle televíziós és filmes seregszemlék, évenkénti fesztiválok zsürijeinek, s tanúi lehettünk annak, hogy a hazai filmesek/tévészek miféle eufóriával élték meg a történelem ábrázolásának „szabaddá válását”. 1988/89-ben a filmszemléken a játékfilmekhez képest összehasonlíthatatlanul nagyobb visszhangokat váltottak ki a *Recsk*, a *Törvénysértés nélkül*, a *Dunánál*, az *Ítéletlenül*--típusú filmek, mert olyan sérelmekről, eldugott, ki nem beszélt titkokról, kollektíve elfeledett drámákról szóltak, amelyek felidézése példátlan izgalmakra adott alkalmat - akkoriban.

Nem túlzás azt állítani, hogy a rendszerváltás évei szervesen kapcsolódtak egybe a legújabb kori történelem visszavételének, felfedezésének feladataival. Csak az iméntiek illusztrációjaként idéznék fel pl. azt, hogy 1990 első három hónapjában a hazai tévénezőkre váratlanul szakadt esténként rá az „első szabad magyar kampány” élménye, amikor mintegy félszáz újonnan - mondhatni, sebtében - megalakult politikai párt kezdett ádáz versenybe a leendő választók kegyeiért. S ebben az esténkénti televíziós kampány-versenyben valamennyi párt mindenekelőtt a történelem újraértelmezéséért vívta a maga harcát a többiekkel. Nézők, leendő állampolgárok milliói nem hittek a szemüknek, a fülüknek, mert az évtizedekig megszokott, egyhangú és ideológiailag manipulált történelemkép helyébe egyszerre tucatnyi, egymásnak alapvető pontokon ellentmondó történelemképek tucatjai léptek fel - az érvényesség igényével. A

választókért folyó versenyben a pártoknak úgyszólván alig akadt bármiféle értelmezhető mondanivalója *a jelen, meg a közeljövő* várható gondjairól, annál inkább akadt elképzelésük a **Múltról**, mintha a választások valóságos tétje inkább lett volna e Múlt birtokba vétele, semmint a jövőé. Nem sokkal később, 1991-ben, a filmes szakma újonnan megalakuló kuratóriumi rendszerében e sorok íróját a dokumentumfilmes szakzsűri elnökévé választották, s három kitűnő kollégámmal együtt - Berkovits György, Gerő András és Kővári Péter osztoztak még velem ebben az élményben – szinte naponta szembesülhettünk azzal a dühödt vággyal, ahogyan a magyar filmesek/tévések jelentékeny többsége vetette rá magát az újkori történelem újabb és újabb feltárásainak, leleplezéseinek, átértelmezésének a feladataira. Több mint két évig viseltük a forgatókönyvek, vázlatok hevenyészett, alaposan és kevésbé átgondoltan kidolgozott elképzelések rohamait; százával olvastuk a legelképesztőbb történelmi rekonstrukciók, ötletek tömegét. (S nem kis büszkeséggel mondhatom: hál’ Istennek sikerült megakadályoznunk sok-sok dilettáns film megszületését...)

E – meglehetősen tágra fogott – bevezetővel mindössze annak a nehézségnek a megértését szerettem volna a szokásosnál is indokoltabbnak feltüntetni: miért is olyannyira nehéz ma Magyarországon legújabb kori történelmet tanítani? Ám az eddig felhozottaknál vannak sokkal nyomósabb okok, és érvek is...

2. Hogyan is lenne másképp?

Fordítsuk meg a kérdés logikáját, s gondoljuk el, hogy miért is lenne magától értetődően lehetséges a XX. századot tanítani? Egy olyan századot, amelyben – 1918 és 1990 között – **kilenc rendszerváltás volt, s következtekben szinte egyik napról a másikra kellett mindenkinek másképpen gondolkodnia mindenről, mint annak előtte?** Mert valamennyi rendszerváltás azzal kezd, hogy érvénytelen mindaz, ami eddig érvényes volt, és valamennyi új rendszer

éppen a közvetlenül őt megelőző korról szemben szereti felvenni leginkább a küzdelmet.

S nemcsak a gyökeres változás/változtatás igényével fellépő rendszerváltozások okoztak a fejekben/lelkekben/ a legelemibb viszonyokban úgyszólván feldolgozhatatlanul mély változásokat. Hanem 1918- 2010 között, **a kilenc rendszerváltás keretei között legalább huszonöt olyan kormányváltást is azonosíthattunk**, amelynek következményei – ha nem is mind a tízmilliónyi állampolgárra nézve, de – legalább százvezrek életére meghatározó erővel hatottak. E kormányváltások többsége előszeretettel ambicionálta a történelem részben vagy egészben történő átértelmezését, s kormánya válogatta, hogy ezt milyen hatékonysággal tudta elérni. Többnyire annyit el tudtak érni, hogy legalább a taníthatóság/átértelmezhetőség kereteire komolyabb hatással legyenek. Mindezek nyomán nem meglepő, ha a történelem tanításával főfoglalkozás-szerűen bíbelődők előbb-utóbb apátiával, netán szkepszissel viseltetnek a legújabb kor iránt, hiszen az oktatása aránytalanul nagy kockázatokat rejt, s nagyon kevés pedagógiai sikerrel kecsegtet.

Van tehát nyolc-tízféle hivatalos változata az elmúlt évszázad történéseinek, s e változatok némelyikének erősebb, másoknak meg gyöngébb a politikai/hatalmi háttere. Az értelmezések évtizedek során történt egymásra rakódásából, valamint az ebből törvényszerűen adódó szellemi és értékzűrzavarból kellene a tanítóknak valamiféle elfogadható/tanítható rendet előállítaniuk. S túl mindezen, van még valami: a Saját Élet. A magunk tapasztalatai alapján megélt Élet, amiből csak Egy van/volt. A miénk, csakis a miénk, a mi a privát történelmünk. Ez a legtöbbször nagyon nem illeszhető össze azzal a képpel, amelyet az aktuális rendszer tanítatni szeretne, amelynek átadását hivatalosan megerősítve szeretné látni. Miközben mindenkinek csak az egyetlen élete volt, amit ő maga megélt. (Szemben a politikailag megformált Élettel, amiből tucatnyi változat is akadt.)

Apám akkor született – 1919. március 22-én -, amikor az ő vidékükre megérkezett a Kommün kikiáltásának híre, s nagyanyám – állítólag – ijedtében korábban szülte meg legutolsó gyermekét. S apám még megérhette Medgyessy Péter kormányzását, illetve ez utóbbi kudarcainak nyilvánvalóvá válását. A két esemény közötti 84 év volt az ő élete, benne a tucatnyi kormányváltással, az ide-oda dobáltatásokkal, a kényszerű újrakezdésekkel, a személyesen megélt kudarcokkal, szóval, meg- és átélte a XX. század négyötödét. Fogalma nem lehetett arról, hogy mindaz, ami vele történt milyen mértékben lehetett a történelem külső kényszere, s mi az, amit a maga önkéntes/szabad döntéseinek köszönhetett..? Egy-egy kitüntetett pillanatban persze átláthatta a kivételes események jelentőségét, s a maga sorsának alakíthatóságát is. Később egész életében örült pl. annak, hogy – katonaként - 1942 hideg telén, Újvidéken nem kellett részt vennie a Razziában, hanem a laktanyában kellett az őrparancsnokság feladataival birkóznia. Ám, amikor haldoklott, öntudatát veszítve is szerbül perlekedett a laktanyában fogva tartott „partizán-gyanús elemekkel”, noha soha nem beszélt szerb-horvátul. Vagyis egész életében végigkísérthette e néhány rémes és nyomasztó nap emléke – még akkor is, ha soha nem beszélt erről. 1956 novemberében meg napokig vitatkoztak anyámmal, hogy menjenek- e Nyugatra, vagy inkább maradjanak itthon. Ő úgy döntött, hogy inkább maradnak, s ezért aztán én is itt nőttem fel. Voltak tehát e hosszú életnek olyan pillanatai, amikor az ember szembesülhetett a maga döntésének „történelmi” jelentőségével, de ezek azért roppantul kivételes momentumok. Apám életébe is, miként a többi milliányi ember sorsába a „történelem” belesimul, belészövődik a mindennapi élet egészének folyamatába, az ember nem a történelmet éli – hanem a maga életét a történelem részeként.

Ilyen értelemben az **Emlékpontok** megszólaló szereplői mind-mind határesetnek minősülnek, mert privát életüknek *valóban történelemmé vált mozzanatairól vallanak*. Azokról, amikről MA MÁR tudjuk – mert tudhatjuk –, hogy a történelem fontos, elmondandó, elmondható és átörökíthető tapasztalatokkal felruházott, kivételesen fontos eseményei voltak. Ez a történelemmé válás azonban egyáltalán nem volt magától értetődő fejlemény, a történelemmé válásnak a ténye maga is harc eredménye volt. Komoly harc, sok-sok ember, ezrek és ezrek erőfeszítéseit igénylő küzdelem volt, az elmúlt két évtized egyik legjelentősebb küzdelme. A rendszerváltás **egésze** kellett ahhoz, hogy a sok-sok elfeledett/eldugott/eltitkolt/elhallgatott magánélmény, magántörténelem valóságos és köztörténelemmé válhasson. Hogy a sok-sok egyéni sérelem, keserűség, megaláztatás, kifosztottság újból a Köz egészének kincse, tudása, tapasztalata és tudása lehessen. Hogy ez a sok-sok, a százezrek számára magán-titkokként betekosodott élményvilág újból olyan tapasztalattá, elmesélt/elmondott/reflektálható/ tudássá válhassék, amelyre a következő generációk is építhetnek. Miért is kell nekik e tudásokra/ismeretekre/tapasztalatokra építeniük?

3. Az alkalmazkodás dicsérete

A mindennapi élet szintjén megélt történelem utólagos elmeséléseinek legfontosabb közös tanulsága az ezerszínű ALKALKAZKODÁS fontossága. Annak elmondhatósága, hogy nincs az a reménytelen sors, nincs az a kilátástalan helyzet, az a kiúttalannak látszó állapot, amiből ne vezetne valamiféle kiút akkor, ha az ember képes megtalálni az adott helyzetben leginkább célravezető alkalmazkodás kellékeit, feltételeit.

Az alkalmazkodás lehet sikeres, sikertelen, félig sikeres, azaz sokféle végkifejlettel terhelt folyamat. Mindig csak utólag derül ki, hogy ez az alkalmazkodás minek minősíthető? Éppen ezért az alkalmazkodás ÁRA is csak

utólag értékelhető összetevő. Az utólagos siker/sikertelenség dönti el, hogy az adott esetben alkalmazott túlélési stratégia megérte-e az érte meghozott kompromisszumokat, avagy teljességgel felesleges áldozathozatalnak minősült. Erre a kalkulációra nézve nincs és nem is lehetséges megfelelő recepteket hagyományozni a következő generációkra. De!!! A tapasztalatok átadása mégis éppen ebben az összefüggésben elsőrendűen fontos momentum. Lehetségesek olyan élethelyzetek, olyan receptek, amelyeknek akár évtizedekig nincsen semmiféle relevanciájuk, ám lehet, hogy egyik pillanatról a másikra fontossá válnak. (Sok évvel ezelőtt népszerű volt a fiatal értelmiségi körökben az az ukrán/szovjet film, amely ezt a problémát nagyon is érzékletesen jelenítette meg. Iljenko *Fekete tollú fehér madár* c. filmjében volt látható egy olyan kelet-európai család, amelynek lakásában a szekrény tetején négy vekker is volt, s mind a négy különböző óraállást mutatott... Mikor az unoka az okok felől faggatta a nagyapját, a válasz a következő volt: az egyik a varsói, a másik a bécsi, a harmadik a moszkvai időt mutatja - valamelyik adott esetben megfelelő eligazítást adhat.... Csak azt nem lehet pontosan tudni, hogy az adott pillanatban érvényes idő meddig tarthat? Éppen ezért a legjobb megoldás, ha eleve felkészülünk a többféle lehetséges idő mindegyikére, még akkor is, ha tudjuk, hogy aktuálisan melyikre kell kizárólagosan figyelni....)

Ebbe az összefüggésrendszerbe elhelyezve az **Emlékpontok** interjút, a sok-sok mondandót egyetlen nagyon lényeges elem végül is egységes üzenetű fűzi fel. Az egységgé szervezés elve: *a túlélési stratégiák szükségessége*. Mindig, minden körülmények között kell hogy legyen túlélési stratégiánk. Kell lenni bennünk képességnek arra, hogy a lehető legképtelenebb helyzetekben is megtaláljuk az egyetlen megoldást. Túl lehet élni a négynapos étlen-szomjan utazást Auschwitzig, sőt, magát a tábort is. Túlélhető az Üzbegisztánig - tizennégy napig - tartó marhavagonos utazás is, a birkaistállókba visszaszorított létezés is, a drezdai bombázás borzalma is, mindenféle rettenet megúszható -

csak az embernek hinnie kell abban, hogy bármire képes lehet, bármit el tud viselni.

Az alkalmazkodás eltanulása/megtanítása csakis a saját tapasztalatok reflektált/feldolgozott átadhatóságán nyugvó, természetes kommunikációs kapcsolatokat feltételező folyamatként lehetséges. De éppen a sok-sok töredezettségnek, a túlzott sűrűségű rendszer- és kormányváltásoknak köszönhetően ez a természetes transzferként építhető magán-kommunikációs kapcsolatrendszer lett/vált az elmúlt évtizedek során nagyon is sebezhetővé.

4. Kitérő a politikai szocializációs kutatások tapasztalataira

E tanulmány szerzője 1982 és 1998 között – vagyis, tizenhat éven keresztül – folyamatosan kapott kutatói lehetőséget a hazai politikai szocializáció empirikus vizsgálatára. A munkálatokból csaknem tucatnyi kötet látott napvilágot, melyek tanulságaiból itt és most érdemes jelezni, hogy a kutatások során nagyon hamar szembesültünk az ú.n. ***kettős szocializáció*** problémakörével. Strukturálatlan mélyinterjúink elemzése révén meglehetősen érdekes összefüggésre leltünk. Úgy találtuk, hogy kb. tíz-tizenkét éves korukra a magyar fiatalok elsöprő többségének a fejében kialakulnak azok a szilárd fogalmi panelek, melyeknek jegyében viszonylag nagy biztonsággal meg tudják állapítani, hogy az adott helyzettől függően vajon melyik nézetrendszer híveinek kell magukat gondolniuk. Nagyon is világosan tudják: mi az, amit a politikáról „hivatalosan” kell mondaniuk/gondolniuk/megvallaniuk – s mi az, amit minderről valójában maguknak értelmeznek. Lényegében ugyanez volt elmondható a közelmúltról, illetőleg a családjuk által meg- és átélte történelmi eseményekről is. E kettősséggel a tizenévesek nagy többsége időben megtanult

zavartalanul együtt élni, s ritkán tévesztette össze a magánhasználatú világgépet a nyilvánosság előtt tanúsított szereppel.²

Mi, kutatók leginkább eme kettősség eredetének, kialakulási mechanizmusának az okai iránt érdeklődtünk, s nagyon hamar bele kellett ütköznünk az **összeegyeztethetőség** erősen szociálpszichológiai értelmű fogalmába. Nagyon nagy talánynak bizonyult annak a kognitív disszonancia-mechanizmusnak a tetten érése, amelynek keretei között eme ellentétes eredetű tudattartalmak bonyodalmas összeegyeztetése végbe megy. Az általunk összegyűjtött empirikus anyag elemzése során azzal szembesültünk, hogy a kognitív disszonancia működtetésében kitüntetett szerepe van annak, hogy minden magyar állampolgárnak lehetőleg minél előbb meg kell tanulnia azt a közéleti parancsot, miszerint: van hivatalos történelem s emellett, ezen túl van olyan magántörténelem, amiről csak a család, a magánszféra tud:

DE! Ez a "magán,, az autentikus, az igazi változata a hivatalosság által kisajátított/átértelmezett világgépnek. Az ember pontosan tudja, hogy a magántörténelem az igazi, az általa is komolyan vett; a másik, a hivatalos csak alkalmilag veendő komolyan - külső kényszerek miatt. Csak akkor, ha ennek a külső kellékei is együttállnak.

A kettősséget előbb-utóbb mindenki természetesnek tartotta, s ennek ismeretében/gyakorlatában volt képes felépíteni a maga – sokszor nagyon is tudottan hazug és képmutató – állampolgári, álrészvételi lojalitásának kellékeit. A kettősség minél előbbi és minél hatékonyabb elsajátítása évtizedeken

² Egykori kutatásaink eredményeit annak idején több kötetben is publikáltuk. Az ideillő témakörhöz leginkább a következő könyvek tanulmányai tartalmazzák:

- A politikai szocializáció elméleti kérdései / szerk. Kéri László, TTI, 1987./
- Hazai politikai szocializációs folyamatok / szerk. Kéri László, TTI, 1988./
- A tizenévesek politikaképe /Szerk., Boros László-Kéri László, TTI, 1989.

keresztül bizonyult a – már említett – alkalmazkodási folyamatok egyik legfontosabb feltételének. Talán nem is kell külön hangsúlyoznunk, hogy mindez megfelelt egy demokrácia-hiányos, nem feltétlenül diktatórikus, de nem is demokratikus rendszer mindennapi szocializációs gyakorlatának.

Ezt a „harmonikus kettősséget” kezdte ki a rendszerváltás által felfedezett és már megemlített visszavételi folyamat, amikor az addig elhallgatott, priváttá tett, szigorúan magánként korlátozott „történelem” hirtelen változhatott nyilvánosan is bevallható, vállalható örökséggé.

5. Barátkozás a sokszínűség világával

1989 után nemcsak az általában vett demokrácia köszöntött be hazánkba, hanem ezzel együtt a különféle magánmúltak, magántörténelmek bevallhatóságának szabadsága is. Lett is ebből szépséges zűrzavar. Mindenféle sérelem, jogfosztottság, tulajdon-fosztás, hátrány és kártevés felemlegetése kezdte benépesíteni a közbeszéd minden elképzelhető fórumát. Minderre csak ráerősített az új MDF-kormány azzal, amikor – nem éppen alaptalanul – megkezdte a háború előtti korszakok szimbolikus politizálásának számos kellékét újjáéleszteni. A kormányzás második évében – 1991-ben – már két olyan momentum is eluralta a köz- és politikai élet minden létező szegmensét, amely külön-külön is alkalmas lett volna a magántörténelmek köztörténelemmé emelésére. Ám összekacsolódva törvényszerűen erősítették fel egymás – nem feltétlenül pozitív - hatásait.

A két ügy **a kárpótlás és az igazságtétel** kérdésköre volt. Az egyik révén a Múlt bűneire/és bűnöseire irányulhatott a közfigyelem, a másik pedig az egykoron elvesztett vagyonok, vagyontárgyak kapcsán az évtizedekkel korábbi sérelmek nagyságrendjeire terelhetette a közérdeklődést. A két problémakör felvetődésének mikéntje azonban azonnal alárendelődött az aktuálpolitikai érdekköröknek, ezért eleve nem is adódhatott semmiféle remény arra, hogy akár

a kárpótlást, akár az igazságtételt a társadalom többségének megalégedettségére lehetett volna intézni. Mind a két ügy a későbbiekben széleskörű elégedetlenségek forrásává vált, s lehetőséget nyújtott arra, hogy a rendszerváltás két évtizedében az új politikai osztály meghatározó csoportjai vég nélküli szemrehányásokat tehessenek egymásnak. Leginkább amiatt, hogy melyikük milyen mértékben tehető felelőssé akár az igazságtétel, akár a kárpótlás elmaradása okán. E zavaros és eleve rossz pályákon mozgó vitatémák alakulásában nem is nagyon szeretnénk ehelyütt állást foglalni, de azt sem tehetjük meg, hogy hallgassunk a jelentőségükről.

Mindenekelőtt azért kell kiemelni az említett ügyek fontosságát, mert a körülöttük kialakított szóbeszéd, politizálási stílusok, sokszor pártkötött érvelési módok a későbbiekre nézve reménytelenül körbehatárolták az eddig kényszerűen elhallgatott, ki nem beszélt történelmi sérelmek előadhatóságának lehetőségeit. Nagyon érdekes szociolingvisztikai feladat lenne pl. végigkövetni, hogy az **Emlékpontok** interjúiban megszólalók - a maguk emlékeinek megformálása idején - mikor mely politikai nyelv kelleit használják, mely politikai erő érvkészletét veszik kölcsön? S egyáltalán: megadatott-e 1990 után a magyar civil szférának az a szabadság, hogy a maga sérelmei, élményei megvallásához megtalálhassa a saját nyelvét? Attól tartunk, hogy e szabadságnak nem voltak meg a feltételei, még akkor sem, ha egyébként 1990 után elvileg nem létezett már semmiféle olyan történelmi sérelem, amelynek a nyilvános szóba hozatalát bármiféle jogi/politikai/erkölcsi akadály korlátozta volna. Az új korlát korábban ismeretlen jellegű volt, hiszen az az újonnan megalakult pártoknak a társadalmi élet minden elképzelhető területére történő rátelepedéséből szerveződött meg és építkezett. Ezzel szemben a magánsérelmek, magántörténelmek ezerszínű világ eleve esélytelen lehetett.³

³ E tanulmány anyagainak feldolgozása során szerveztem meg az egyetemünkön a 20. évfordulóra emlékezvén – az egykori főszereplők részvételével- az 1991. november 16 –án megtartott ú.n. Kónya/Pető-vitát.

1990 után tehát egészen másféle problémákkal kellett szembesülnünk. Nem annyira az volt a gond, hogy ne lehetett volna bármiféle korábbi, történelmi jellegű hátrányról, vétekről, kárról, kifosztottságról beszélni. Hanem az kezdett gondot okozni, hogy napi politikai érdekkötöttség nélkül nem volt (nem lehetett) a szóban forgó sérelemnek semmiféle súlya, esélye, társadalomformáló ereje. Ezért aztán *a sokféle sérelem* nem csomósodhatott össze a lényeges kérdések körül, hanem előbb-utóbb *az egymás melletti végtelen monológok mindenféle következményeket nélkülöző gesztusaivá silányulva* keringhettek a társadalom kommunikációs tereiben. Ezt a folyamatot a legkülönbözőbb történelmi események utólagos elsúlytalanodásának, a hozzájuk fűzhető értékek relativizálódásának a részletes bemutatásával nagyon jól végigkövethetnénk. Részletes elemzés helyett megelégszünk csupán két, a maga nemében nagyon is sokat elmondó momentum felidézésével.

Az egyik eset tanulságaként elegendő talán megidézni mindazt, ami 1956 emlékének, ethoszának felelőtlen széthordása kapcsán – sajnálatosan – megtörtént.⁴ A másik példánkat abból a képtelen és végtelenül kisszerű vitának a felidezéséből meríthetjük, ahogyan a közvélemény egy része 2002/2003 telén reagált Kertész Imre Nobel-díjára. Ahogyan a fanyalgás, az egyik tábor le nem tagadható csalódottsága pillanatokon belül vezetett el olyan szégyenteljes diskurzusok megszületéséhez is, amelynek keretei között – némely csoportok számára - még a második világháború legelemibb tényei is megkérdőjelezhetővé válhattak.

Két példánk annak érzékeltetését kívánta segíteni, hogy a szabadsággal megkapott kibeszélési, múltbevallási lehetőségek miként siklathatóak ki olyan

Megdöbbenő volt ennyi idő után is újra azt látni, hogy az akkori politikai álláspontok kényszere micsoda erővel telepedett rá a kor főszereplőinek érvrendszerére, s két évtized elteltével is milyen mélységben tartják ezt természetes jelenségnek.

⁴ _E végtelenül lehangoló folyamatnak az összes fontos összetevőjét meggyőző alapossággal mutatja be Kende Péter *Eltékozolt forradalom?* c. könyve, ÚMK, Budapest, 2006.

aktuálpolitikai aknamunkák révén, s ezek nyomán olyan csapdák formálódnak, melyekben a viták megvívására a hazai szellemi életnek olykor még a legkiválóbb minőségű csoportjai sem bizonyulnak megfelelően felkészültnek.

Az 1990 utáni években a sokféle történelmi élmény, az egyszerre előkerült titkok, elhallgatásra ítélt események kibeszélésének olyan versenye kezdődött el, amelyben képtelen összehasonlítások kaphattak lábra. Mintha az egyik társadalmi nagycsoport egykoron elszenvedett sérelmei, veszteségei attól lennének a másokénál „fontosabbak”, inkább össznemzeti jelentőségűek, történelmileg nagyobb szabásúak, mert a saját sérelmek felpanaszolásához - a másokéhoz képest - nagyobb erejű aktuálpolitikai támogatottságot volt lehetséges megmozdítani...? Az **Emlékpontok** megszólalói természetes tényként élik meg, hogy az éppen velük (svábként, kulákként, zsidóként, hadifogolyként, parasztként, polgárként stb.) megesett egykori sérelmek lehettek számukra minden idők legnagyobb igazságtalanságai. S bizonyos fokig mindannyijuknak igaza van, hiszen az őáltaluk át- és megélt szenvedéseket senki más nem élhette úgy át, mint ők, ráadásul egyiküköjüktől sem kértek sem bocsánatot, sem elnézést. Nem is várható el valójában egyiküktől sem a körültekintő belátás, hiszen még abban is közösek - s így különlegesen egyediek -, hogy korábban egyikőjük sem volt a megesett sérelem szabadon történő bevallhatóságának a helyzetében. Az évtizedekkel később megérkező bevallhatóság is voltaképpen olyan versenyhelyzetet teremtett, hogy most kell mindent elmondani, mert – ki tudja, mikor lesz rá legközelebb történelmi lehetőség. (Nem véletlenül választottuk tanulmányunk címévé – mintegy mottóként a 79. sz. interjúból – Horváth Teréz szavait, ő ugyanis az a ritka kivétel, aki a maga monológja során egy pillanatra kitekint a privátsérelem paravánja mögül, s hihetetlen természetességgel állapítja meg: szinte mindenki részese lett e képtelen örülteknek, s előbb-utóbb maga is áldozattá válhatott - még akkor is, ha pillanatnyilag győztesnek gondolhatta magát.)

Az e pont alatt felsoroltak talán együttesen érthetővé teszik ama megállapításunkat, miszerint a rendszerváltás utáni magyar közvéleménynek egy idő után az lehetett a legnehezebben megoldható intellektuális problémája: hogyan fog rendet teremteni, értelmes összefüggés-rendszert találni a sokféle, nehezen összeegyeztethető sérelem egyszerre történő megismerésével.

1989 előtt az volt a gond, hogy szinte semmit sem lehetett elmondani. Most meg az lett a gond, hogy – mit kezdünk az egyszerre jelentkezett igazságok/történelmek ellentmondásos, sokszínű tömegével? Akkor, amikor minden kimondhatóvá vált.

6. Egy megoldási lehetőség, az Emlékpontok helye a /z/űrben

A projekt kidolgozóinak alapjaiban jó helyen kezdtek keresgélni. A tizenéves kor több szempontból is kitüntetett fontosságú periódusa a politikai szocializációnak, ezekben az években alakul ki a társadalmi/politikai/történelmi világkép tartós fogalmi hálóját. Pontosabban szólva: ezekben az években gyűlik össze az az érzelmi többlet, személyiség-fedezet, amelynek keretei között az ember a hosszabb távon tartós személyiség értékvilágának biztos alapjait már sokkal nagyobb tudatossággal kezdi építgetni, mint ahogyan ezt korábban tette. Ekkor kezdi - minden korábbi próbálkozást felülmúlóan - nagy intenzitással birtokba venni személyisége határait, ezért a család privát történetei is természetes módon épülhetnek be a formálódó/alapozódó személyiség keretei közé. (Nem véletlen, hogy éppen ekkoriban kezdődik meg a filmek, nagyregények világán belül is a filozofikusabb mondanivalójú művek iránti érdeklődés.) S 16-17 éves korban mindehhez már a tényszerű ismeretek szintjén is nagyjából együtt állnak a legfontosabb társadalmi információk.

S most tekintsünk a másik oldalra: a nagyszülők/unokák közötti különleges viszonyoknak oly hatalmas a szakirodalma, ami felment minket annak részletezésétől, hogy miért is szerencsés és nagyon is kézenfekvő egy ilyen

nagyméretű vállalkozást éppen e két generáció lehetséges együttműködésére alapozni. A nagyszülők amúgy is a lehető legtermészetesebb kommunikációs partnereik unokáiknak, de ez esetben még annak is kitüntetett jelentősége van, hogy *ezt a két generációt valóban egy egész világ* választja el egymástól. A mostani teenagerek már egyértelműen a rendszerváltás gyermekei, a kilencvenes évek közepén születtek, semmiféle érdemi, saját, kézzelfogható tapasztalataik nincsenek, nem is tehetnek az 1990 előtti időszakokról. Az idősebbek számára viszont éppenséggel a rendszerváltás új világa jelent a legtöbbször - számukra már - feldolgozhatatlan realitásokat. Az általam átnézett százegy interjúban megszólalók elsősorú többsége 60 és 100 éves kor közötti volt, tehát az aktív életük nagy valószínűséggel lényegében befejeződött 1990-2000 között. Vagyis, nemcsak arról van szó, amit Karl Mannheim egykoron a „poláris élményeltolódás” jelenségeként azonosított, hogy az egyes nemzedékek számára ugyanazon társadalmi idő merőben más és más élmények mentén konstituálódik, hanem – a mi esetünkben ennél többről is, másabbról is. Arról, hogy a mostani tizenévesek számára valóban egyedül az 1945 előtt született korosztályok tagjai jelenthetik az egyetlen, hitelesen meg- és átélt tanulságok rendszerét. Egyedül ezek a korosztályok látták, láthatták a szocialista periódust a kezdetektől a bukásig át. Ők láthattak ki- és bevonuló németeket, oroszokat, több- majd egypártrendszert, aztán meg újra többet. Ők láthatták még a magántulajdon becsületét, ennek elveszejtését, majd újbóli előkerülését is. A jelen tizenévesei számára természetes és különösebb indoklásra nem szoruló feltételeket jelent a verseny, a teljesítmény, a nyitottság kényszerű következményeinek elfogadása; a szüleik estében mindez távolról sem volt – és van...- így. Ám, a nagyszülőknek ebben a tekintetben is van mire emlékezniük, miként arra is, hogy mit jelent mindezen kritériumok elvesztése.

Összefoglalóan szólva, a kigondolt szerkezet – hogy t.i. az unokák korosztálya kérdezze, meséltesse, faggassa a nagyszülők generációit - több szempontból is indokolt, gyümölcsöző és komoly tudományos és pedagógiai hasznot hajtó eredménnyel járt. Még akkor is, ha előre tudhatóan nyilvánvaló a tizenévesek járatlansága, esetlensége az interjúkészítés műhelymunkálataiban. Még akkor is, ha a legtöbb megszólaló életében először - s valószínűleg utoljára – szerepelhetett ilyen hosszan kamerák és kérdezők előtt. Még akkor is, ha előre sejthetően óriási módszertani gondokat fog okozni az elhangzottak megbízhatósága, ellenőrizhetősége, az emlékezet több évtizednyi távolból történő csatkozása, a személyes elfogultságok kockázata. Mert a létrejött anyag olyan kincsesbánya, amelynek a későbbi hasznosításáról e sorok írójának is egyelőre csak halvány elképzelései vannak. (Azért e halvány javaslatokat majd a tanulmány végén egy mellékletben mindenképpen szeretném összefoglalni.)

A létrejött anyag már ebben a formájában is, főként az interneten való könnyű és elképzeltetlenül széles körű hozzáférhetőség alapján valami olyan páratlanul gazdag, a közös társadalmi emlékezetnek, s az újraképzendő közös történelmi tudatnak olyan megalapozását adja, amelynek későbbi hasznosíthatósága nemcsak a történelem oktatását forradalmasíthatja hazánkban, hanem a hagyományos társadalomkutatási módszertant is. Ezzel a gazdag, kollektív, huszadik századi emlékezet-tárral a hátunk mögött merőben más alapokon, másféle igényekkel lehet ezek után bármiféle tudásszociológiai, politikai szociológiai, értékszociológiai vizsgálatokat tervezni, szervezni, elindítani. E nagytömegű interjú egybegyűjtése, rendezése, szerkesztése, egyszóval a legszükségesebb módszertani háttérmunkálatoknak ilyen páratlanul gondos elvégzése után nem lesz lehetséges többé az, hogy Magyarországon pusztán blöffökre, módszertani bűvészkedésekre támaszkodó vizsgálatokat folytathassanak. (Legalábbis, e sorok írója erősen reméli, hogy mindazok a

szakmai újdonságok, amelyeket e gazdag anyag szélesebb körben való megismerése, valamint a hozzáférhetőség egyszerűsége révén a további felhasználása lehetővé tesz, valóban fordulatot ad a hazai empirikus munkálatoknak.)

7. Néhány tartalmi jellegű kérdésről

Némely vonatkozásban visszatérve ahhoz, amit a 3. pontban az „alkalmazkodás” kapcsán már kifejtettünk, érdemes az interjúkban összegyűlt ismeretekről ebben a tekintetben is elgondolkodnunk. Az interjúk alapjában véve a klasszikus „családi szocializációs” alaphelyzetet modellezik, arra építenek, aminek normál körülmények között szinte minden magyar családban le kellene zajlania. Ez a keret lenne ugyanis a lehető legtermészetesebb terep a mindennapi túlélési technikák, a konfliktushelyzetekben történő lehetséges viselkedési modellek tanulására. A szocializáció-kutatók azt is jól tudják, hogy az ilyen jellegű társadalmi tanulás a maga indirekt módján sokkal, de sokkal hatékonyabb, mint az, ami a szándékos tanítási-indoktrinációs kísérletek keretei között zajlik. A személyesség semmivel sem helyettesíthető ereje sokkal hatékonyabb, mélyebben bevésődő üzenet-átadásra teremt lehetőséget, mint amit az intézményi tanulás biztosítani képes.

Ám a normál családi szocializáció – ehelyütt kevésbé részletezhető okok folytán – hazánkban jó ideje ezer sebből vérző átadási/átvételi folyamat. A felnővekvők döntő többsége nem kapja meg azokat a családi emlékeket, mintákat, válság-elhárítási technikákat, amelyeknek leginkább akkor vehetné hasznát, ha életében először kerül nehezen megoldható konfliktus-helyzetbe. Az interjúk elkészítése száz és száz felnővekvőben fogja tudatosítani a magánkeretek között, a családi legendáriumokban felhalmozódott tudások fontosságának szerepét. S nemcsak a tizenévesekében, hanem nagy valószínűséggel azokban is, akiket megkérdeztek. Bennük is még egyszer

tudatosulhat mindazon ismeretek, tudások, emlékek, túlélési stratégiák átadandóságának a fontossága, amelyekről – meglehet – eddig nem nagyon volt módjuk eltöprengeni. (Mutatis mutandis, elmondható mindez a résztvevő, felkészítő tanárok lehetséges szerepeiről is.) S csak ezután lehet majd megemlíteni a sorban azokat, akik a későbbiekben, az anyag további feldolgozásának újabb fázisaiban fognak találkozni az interjúkkal. Nemcsak a szövegekkel, nemcsak az emlékekkel, hanem magának a családi szinten történő érték- és mintaátadásának a fontosságával és páratlan lehetőségeivel is. Ily' módon szinte korlátlanul bővíthető lesz azoknak a köre, akik beavatódnak, mert beavathatóak a megélt történelem, a folyamatossá tett Múlt elsajátíthatóságának szépségeibe. Nemcsak a szépségeiben, hanem a praktikumaiba is. Hiszen ezek a tantörténetek így, szerkesztve, bárhol megnézve, feldolgozható tanulássá téve mindenütt lehetővé teszik majd a történelemből való privát tanulás esélyét.

S ha ez a vállalkozás kap még néhány évet, és a felhasználása fokozatosan terjed majd a közoktatás minden szintjén, akkor nagyon nagy lépést lehet tenni annak érdekében, hogy az következő generációk megérthessék:

- ők is egy következő láncszem részesei, rajtuk is múlik a történelmi folytonosság,
- ők is folytatásai valaminek, amit szüleik, nagyszüleik kezdtek el valaha, de ilyen-olyan történelmi körülmények miatt nem fejezhettek be,
- s terjedhetne egy olyan jellegű *társadalmi méretű empátia*, amelynek révén sokkal, de sokkal megértőbbek lehetnének a mások sikerei, kudarcai iránt,
- s megadhatna nálunk is az az élmény amit eddig sajnos csak más nemzetek mindennapi szokásaiban fedezhettem fel napi gyakorlatként. Az, hogy az egyszer létrehozott értékre a következő generációnak kötelessége vigyázni, s ha nem tudja megújítani, bővítve újratermelni,

akkor legalább annyit tegyen meg, hogy megkísérli, megőrzi - változatlan szinten.⁵

8. Az interjúk tipizálhatóságáról

Elöljáróban szükségesnek gondolnánk néhány olyan szempontot megfogalmazni, amely alapvetően meghatározhatja az interjúk tipizálásával, rendszerezésével kapcsolatos megfontolásokat. Mindenekelőtt azt, hogy a XX. századi magyar történelem legfontosabb eseményeit aligha lehet a háborúhoz kapcsolódóan, a megszokott kronológia szerinti évszámok közé terelni. A mi huszadik századunkban ugyanis számos esemény végkifejlete egészen más volt, mint az általában vett európai történelem menetében. Az interjúk 90 %-ban olyan jellegű sérelmekről, megaláztatásokról, kifosztásokról számolnak be, amelyeknek kezdetei, lefolyásuk, befejeződésük keresztbe metszi a megszokott háborús évszámok kereteit. Nagy vonalakban a következőket mondhatjuk:

Magyarországon az 1938 (az első zsidótörvény) és 1963 (az amnesztia éve) közötti negyedszázad során úgyszólván nem volt egyetlen olyan év sem, amikor a magyar társadalom valamely nagycsoportját ne érte volna intézményes zaklatás, kifosztás, erőszak. Az ürügy, az apropó, a „jogcím” állandóan változott: hol mert parasztok, hol mert zsidók, kulákok, szocdemek, polgári elemek, egyházi személyek, kommunisták, tőkésék, ellenforradalmárok, forradalmárok, svábok, szabotőrök, nyilasok, vagy egyszerűen „csak” magyarok voltak a megtámadottak. Az ürügy és a megcélzott réteg állandóan változott, csak a zaklatás volt állandó. Ezért az interjúkat a leginkább jellemző

⁵ Még a nyolcvanas évek legelején szembesülhettem e probléma meglehetősen természetes megoldhatóságával, mikor is először mehettünk Ausztriába és Németországba úgy turistákként, hogy lakhattunk magánszállásokon, panziókban is. Kisvárosokban lakhattunk olyan lakásokban, amelyeknek az alapjai sokszor 5-600 évesek voltak, s amikor a mostani tulajdonosokat faggattuk a fennmaradás okairól, akkor ők a világ legtermészetesebb módján számoltak be a kötelező megőrzés attitűdjéről...

mondanivalójuk alapján igyekeztünk viszonylag egyértelműen besorolni valamely alapvető sérelem típusa alá. (Természetesen akadt jó néhány olyan jellegű emlékezés, amelyet teljes joggal lehetne legalább három, különféle sérelmi típushoz is rendelni, ilyenkor a többszöri besorolást választottuk.) Tisztában vagyunk azzal, hogy felosztásunk több szempontból is vitatható. Már csak azért is, mert a megjelölt negyedszázad – az erőszak negyedszázada - egyúttal legalább öt ciklust, egymást alapvetően tagadó, különböző politikai rendszerhez tartozó éveket ölel fel. A mindennapi életben megélt történelem azonban mégis megengedhetővé teszi ezt a kísérletet is.

(Megjegyzendő, a legújabb történeti irodalomban egyre szaporodnak azok a megközelítések, amelyek vitatják a hagyományos, I. és II. világháborús felosztások érvényességét. Már Eric Hobsbawm is széleskörű visszhangot váltott ki - mintegy másfél évtizeddel ezelőtt - azzal, hogy elkezdett a Nagy Háborúról beszélni az első és második helyett. A nemrégiben elhunyt Tony Judt pedig - egyik legutolsó munkájában - nagyon is sokoldalúan bizonyította, hogy Európa számos országában 1945 után még sok-sok éven át tartottak az abnormális, véres, azaz háborús állapotok. Niall Ferguson 2008-as nagy könyvében egyenesen azt állítja – és a megközelítése mellett számos megfontolnivalót hoz fel -, hogy a második világháború tulajdonképpen egészen a koreai háború befejezéséig eltartott. Szűkebben, a magyar történelemre nézve pedig Gyarmati György éppen most megjelent nagylélegzetű munkája is tartalmilag azt sugallja, hogy 1945 után, ami nálunk volt, azt százféleképpen lehet minősíteni, de lényegét tekintve egy megszállt országban, megszállók által meghonosított posztháborús állapotok uralkodtak, béke nem volt. Röviden összefoglalva: önkényesnek tetsző csoportosításunk nem feltétlenül egyedülálló álláspont, legfeljebb szokatlan és az egyéni túlélési szempontokat inkább szem előtt tartja.)⁶

⁶ Az említett források:

Alapvetően két nagy csoportba soroltuk az interjúkat; a két osztály jellege merőben különbözik egymástól. Az első csoportba tartozó szempontok szinte mindegyike a szenvedések, vereségek, veszteségek világáról tanúskodó történetek gyűjteménye. A háborús viszonyok ezerarcú tovább éléséről, az évtizedeken át el nem mondott gyötrelmekről szóló interjúk tartoznak ebbe a csoportba.

A második osztályba tartozó interjúkban a domináns mozzanatot már a kádári konszolidációs évtizedek életvilágáról tanúskodó mondandók alkotják. Az erőszak lényegében stilizálódik, s többnyire csak a rejtett elnyomás kerül felemlítésre, de a megszólalók azért végig érzékeltetik a demokrácia-hiányok mindennapjait. Mégis, a tónus, a panaszok szerkezete, a vereségek volumene, karaktere is alapvetően tér el az 1963 előtti történetek hangulatától. Itt volt tehát a valóságos cezúra - az emlékek tanúsága szerint is...

Az I. osztály neve: **A háborús állapotok arcai**

A II. osztály neve: **A konszolidáció arcai.**

Mind a két osztályon belül további szétbontásokat alkalmaztunk, ezeket betűkódokkal jelöljük, majd az ábra végén részletesen megadjuk valamennyi betűkód megfejtését. Először felrajzoljuk a két tematikus kört, a hozzájuk tartozó betűkódokkal. Majd az egyes kódokhoz odasoroljuk valamennyi – általunk átnézett - interjú sorszámát. Egyes besorolásokhoz néha igen sok interjú tartozik, míg vannak olyanok, amelyekhez legfeljebb csak egy-két

-
- Eric Hobsbawn: A szélsőségek kora. Pannonica, 1998.
 - Tony Judt: A háború után. Európa, 2007.
 - Niall Ferguson: A világ háborúja. Scolar, 2008.
 - Gyarmati György: A Rákosi- korszak, Rubicon, 2011.

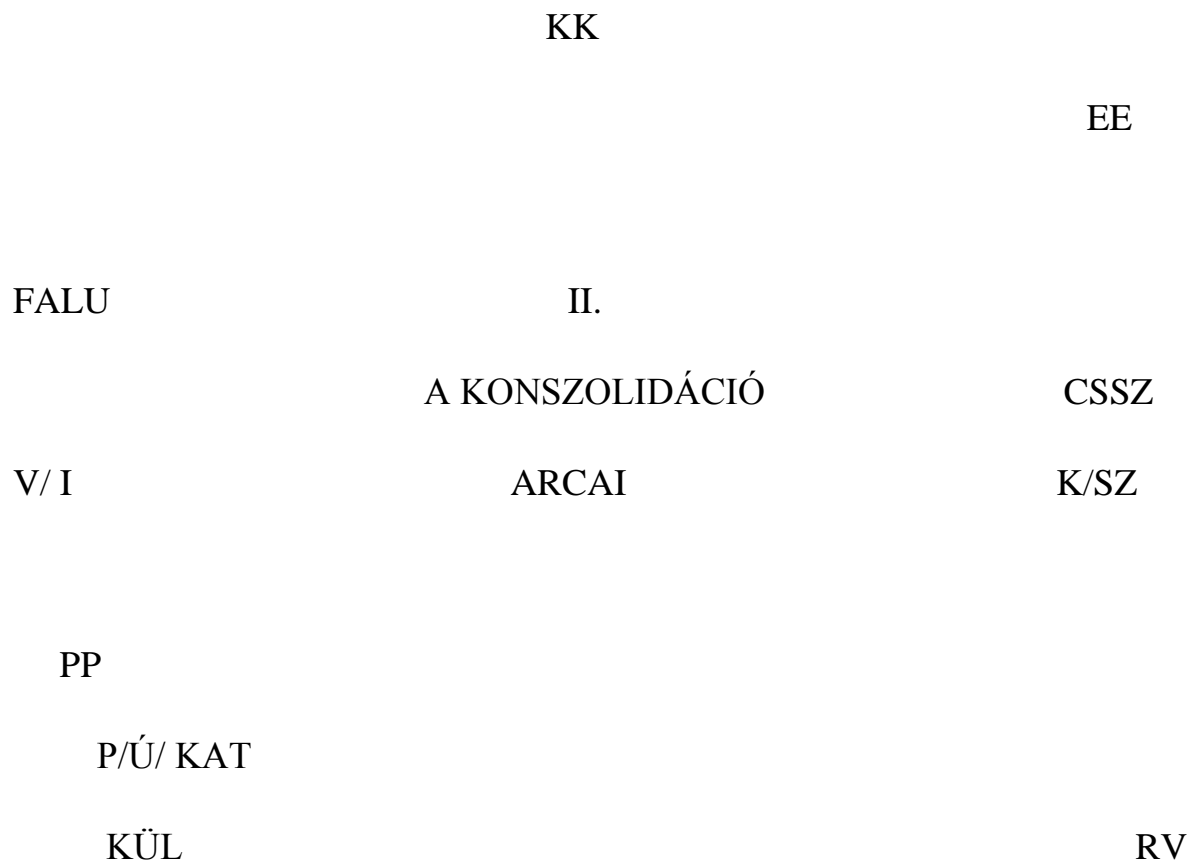
visszaemlékezés társítható. A kiemelkedő jelentőségű interjúk sorszámait kövér és kurzív számokkal jelenítjük meg, ezzel szeretnénk megkönnyíteni azok dolgát, akik a későbbiekben egy-egy homogén témakör legjobb, leginkább használható interjúját szeretné azonnal megtalálni.

Mindezekén túl, van még néhány olyan tanulsága az általunk átnézett anyagoknak, amelyeket sehogyan sem tudtunk az eddigi kifejtési rendszer szempontjai közé beilleszteni. Ezekről a tanulmány végén fogunk megemlékezni.

Az I. osztály sémája:

		MNH - I
KIT		MNH - N
SVKIT		MNH - O
RK/KU	I. A HÁBORÚS	
TSZ 1	ÁLLAPOTOK ARCAI	ZSÜ
TSZ 2		HFO
EEP		HFNY
EEA		
	56 P	KS SZL
	56 V	KS E
		KS KA
KS C		

A II. osztály sémája:

Az egyes betűkódok magyarázata - az I. osztályhoz:

MNH –I /Mindennapi háború: itthon / 85, 65, 4/

MNH- N / Mindennapi háború- németek /48, 30/

MNH – O / Mindennapi háború-oroszok /25,

ZSŰ - /Zsidóüldözés /42. 43, 59, 72, 81, 96/

HFO- /Orosz hadifogság / 63, 73, 88, 95, 98 /

HFNY – /Nyugati hadifogság / 100,

KIT – /Kitelepítések / 12, 15, 17, 20, 21, 35, 41, 44, 80, 89, 90

SVKIT – / Svábok kitelepítése / 54, 77, 78, 79,

RK/KU- / Rákos korszak, kuláktalanítás /1, 2, 16, 18, 74,

TSZ 1- /Első téészesítés / 24, 26, 84, 91,

TSZ 2- /Második téészesítés / 26, 91,

EEP –/ Egyházellenesség, papok / 8, 64, 66, 68,

EEA -/ Egyházellenesség, apácák / 83,

56 P - / 56, Budapesten / 45, 60, 71, 75,

56 V - / 56, Vidéken / 9, 10, 14, 27, 31, 32, 39, 62,

68 - / Csehszlovák bevonulás, 1968 / 38,

KS SZ - / Kisebbségi sors, Szlovákiában /11, 67,

KS E - / Kisebbségi sors, Erdélyben / 97,

KS KA - / Kisebbségi sors Kárpátalján / 76

KS C - / Cigány kisebbség nehézségei /19, 61

Betűkódok- a II. osztályhoz:

KK- / Kádárkori konszolidáció/ 7, 33, 101,

FALU - / Falusi élet átalakulása, 60-as, 70-es évek / 37, 55, 86, 94,

V/I - / Városi és ipari élet a Kádár-korban / 33, 51, 57, 101,

PP - / Pozitív példák... sikeres érvényesülési stratégiák a Kádár-korban/

P/ Ú/ KAT - / párt, úttörő-és katonai pályák / 6, 22, 70,

PP-

- KÜL / Külföldi munkavállalások/ 28, 46, 49, 93/

EE - / Ellenzéki előéletek / 13, 23, 29, 36, 40, 50, 56, 82,

CSSZ - / Családi szocializációs stratégiák a konszolidációban / 69, 87,

KSC - Cigány életutak a Kádár-korban , / 19, 61,

K/SZ - / Kulturális élet, szabadidő a Kádár-korban / 33, 51, 52, 53, 92, 99,

RV - / Rendszerváltás, s ami az óta történt.../ 58,

9. Maradék-problémák, záró megjegyzések

E pont alá gyűjtöttem össze az olyan jellegű megjegyzéseket, megfigyeléseket, amelyek nem fértek bele a tanulmány fő szövegének szerkezetébe, ám sajnáltam volna azokat említés nélkül hagyni. Ezért elkülönítve, vázlatos gondolatmenetek/javaslatok csokraként, mintegy mellékletként illeszkednek a tanulmány egészéhez.

a. Az eltűnt mozzanatok felfedezése

Az interjúk szövedékeiben néha egészen váratlanul kerülnek elő olyan ügyek, közéleti sérelmek, botrányok, amelyekről – még a szabad kibeszélő show-k évtizedében is hajlamosak vagyunk megfeledkezni. Olykor egészen más természetű, tematikájú monológokban bukkannak fel rettenetesen érdekes mozzanatok. Például a 39.-es interjújában – Székely Gáboré – páratlanul érdekes momentumok hangzanak el a 68-as csehszlovákiai magyar bevonulásról, vagy pedig a 73-as belvárosi diákcsatákról. Két olyan példát említettem, amelynek nem túlzottan nagy a megbecsültsége, s nagy érdeme lehetne ennek az interjú-tengernek, ha a későbbiekben ki lehetne az anyagból morzsolgatni az e példákhoz hasonlóan elfeledett, ám nagyon is fontos újabb elemzési szempontokat. Olyanokat, amelyek későbbi, e problémakörökre specializált kérdéseknek is jó alapjai lehetnének.

b. A kivételes interjúkról / 11, 33, 34, 36, 40, 47, 60,/

Az anyagba – valamilyen megfontolások alapján – bekerült nem kevés olyan közismert közéleti személyiség is, akikkel bizonyára nagy élmény lehetett a fiataloknak találkozni. Az ő mondandóik azonban egészen másképpen tarthatóak forrásértékűeknek, mint a többieké. Valamennyi esetben nem ártana egy külön kísérszöveg, amely összefoglalná mindazokat a szempontokat,

melyek jegyében egy-egy Szájer, Szokolay, Duray, TGM - interjú értelmezésének a legszükségesebb kereteit. Félreértés ne essék, nem arra gondolok, hogyan lehetne a diákokat a „lehető leghelyesebb olvasat” felé terelgetni, hanem olyan jellegűre, amely lehetővé tenné eme kivételes szövegek rejtettebb rétegeinek a felhasználását is.

(S nem bírom ki, hogy ezen a ponton a bennem lévő pedagógiai én ki ne bújjon elő. Képzeljük csak el azt a szituációt, amikor valaki majd „az első szabad magyar választást”, az 1990-est kezdi tanítani... És a bonyodalmak megértetése kedvéért előveszi a Pozsgay-, meg a Szájer-interjúkat, s egymás mellett bemutatva próbálja megértetni: hogyan volt lehetséges egykoron az, hogy egy névtelen huszoneves fiatalember az egyéni választókörzetben legyőzte azt a nagyhírű politikust, aki négy hónappal korábban még a Newsweek címlapján úgy szerepelt, mint az újjászülető Kelet-Európa „rising star”-ja.....)

c. A ki nem beszélt sérelmek metodológiai kockázatairól

Valószínűleg mindenki szembetalálta már magát azzal a nehézséggel, amely akkor adódik, amikor olyan embereket kell megszólaltatni, akik – sok esetben - évtizedekig voltak kénytelenek hallgatni a velük megesezt gyalázatokról. S a legtöbbször egyáltalán nem jó szántukból, hanem pl. azért mert aláírtak velük egy papírt arról, hogy hallgatni kötelesek mindarról, amit átéltek. S e parancs alól nekik azóta sem adott senki sem hivatalos feloldozást. Az ilyen interjúk esetében fokozottan kell számolni néhány törvényszerű kockázattal. Az egykori áldozatok a hosszú hallgatás évei után érthető módon hajlamosak a mitologizálásra, az élményeikkel kapcsolatos aránytévesztésekre, s mindez gyakran párosul a másokon megesezt – nagyon is hasonló jellegű – sérelmek iránti érzéketlenséggel. E kockázatok mindegyike visszavezethető az alapproblémára: *az élmények reflektálatlanságára*. Sem akkor, sem azóta nem

volt mód, hogy a szörnyűségeket a nyilvános diskurzus részévé tehessek, s erről nem a meg nem szólalók tehetek. Mindezekkel a kérdezőknek és a feldolgozóknak kell inkább tisztában lenniük, s mindezzel tekintettel az anyag feldolgozása során is kialakítható az a fajta – mondjuk így - szükséges szakmai empátia, aminek alapján a feldolgozónak a kötelessége, hogy meg- és ráérezzen éppen a „ki nem beszéltség” – jelenségéből származó kockázatokra. Nem a mi dolgunk az elbeszélőkön megtorolni a reflektálatlanság-teremtette módszertani nehézségeket, a mi feladatunk, hogy megtaláljuk az ilyen különleges, egyedi emlékezések leghatékonyabb feldolgozásának a módját. E sorok írója – minekután heteken keresztül hallgatta az egykori visszaemlékezőket - úgy véli, hogy a sokszázezernyi embernek az elszenvedett évtizedek után joguk van tévedni, indulatosnak lenni, nekünk meg az a kötelességünk, hogy kialakítsuk magunkban azt a fajta empátiát, amelynek a keretei között még összeegyeztethető a szakmai feldolgozás igénye az utókorhoz tartozók kötelező méltányosságával. Közelebbről azonban úgy látom, hogy ezt a komplikált feladatot mindenkinek magának kell megoldania, mi ehelyütt csak annyit tehetünk, hogy előzetesen is felhívjuk a figyelmet eme nem könnyű módszertani dilemma majdani fel- és megoldására.

Az összegyűlt anyagban azonban van még egy nagyon érdekes síkja a „ki nem beszéltségből” adódó problémáknak, mert fölsejlik egy újabb lehetséges veszély. Nemcsak a régebbi múlt sérelmeivel kapcsolatos hallgatás okoz gondokat, hanem a későbbi, konszolidációs időszakhoz való viszony is sokakban vált ki narratív problémát. A most meginterjúvoltak között is nem kevesen voltak, akiknek az életében nem sok ok akadt a panaszkodásra. Sőt... Számukra a hatvanas/hetvenes évek soha vissza nem térő aranykort testesítettek meg. Éppen erre tekintettel tipizáltam külön /PP-jellel/ azokat az interjúkat, amelyek gazdái pl. itthoni pártkarrierrel, vagy argentinai, nigériai, német, szovjet munkás évek nyomán egészen másféle Kádár-korszak- képpel

rendelkeznek, mint a többség. Szinte mindegyikük esetében érezhető egyfajta zavarodottság. Mintha ösztönösen is úgy éreznék, hogy tisztában vannak azzal: ebben a kutatásban nem lenne illendő a Múltról szépet és jót mondani. S aztán mégis megteszik. ... és jól teszik. Nem lenne jó, ha fordított tabu-képződés indulna el, s most meg az lenne kötelező, ha a Kádár-kor hosszú évtizedeibe mindenáron és mindenhová bele kellene látnunk az erőszakot. Éppen ezért nagyon hasznos, ha a mintába bekerülhetnek azok az éntörténetek is, amelyek a konszolidáció nyerteseinek, esetleges haszonélvezőinek az életéről szóló tanulságtörténetek. Így lehetséges csakis viszonylag teljes és kerek képet alkotni a konszolidációról, hiszen éppen attól lett/volt konszolidáció, mert igen nagy számban voltak nyertesek.

d. A taníthatóság néhány problémájáról

Nem kérdés, hogy ezzel a végtelen gazdagságú interjú-tömeggel több szempontból is forradalmasítható a XX. század tanítása. A hosszadalmas metodológiai következtetések helyett ezúttal beérném néhány konkrét ötlet rövid körvonalazásával. Olyanokkal, amelyekkel az elmúlt évek során részben már magam is próbálkoztam.

A legkézenfekvőbb hasznosítás, ha a század egyes problémáit (kitelepítés, téveszesítés, deportálások, hadifogság stb.) egy bevezető előadásban összefoglaljuk, és az adott témához kiválasztjuk a lehető legtanulságosabb interjú egészét, vagy annak a legillusztratívabb részét. Ez a megoldás megfelel a hagyományos oktatás szinte valamennyi bevett formájának. Ehhez arra lenne szükség, amit pl. a magam tipizálásában is törekedtem megvalósítani: legyen kellő számú interjú minden egyes kulcsprobléma megmutathatóságához.

Már körültekintőbb tanári munkát igényel az, ha kellően érdeklődő hallgatóra azt a feladatot bízunk, hogy kapja meg, dolgozza fel egy

meghatározott témakör reprezentatív interjúit (mondjuk, az itt szereplő, a vidéki zsidóság sorsát érintő hat interjút). S e feldolgozó munka után ő döntse el, miféle montázst, összeállítást, mozaikképet készít az átnézettekől. Ez a megoldás gyakran vezethet el pályázati dolgozatok, írásbeli vizsgafeladatok későbbi elkészítéséhez is.

Az iménti változat kombinált variánsa az, ha az egy-egy időszakról szóló, közismert szépirodalmi megjelenítést összekötünk az interjúkkal. Egy-egy regény feldolgozása nagyon is összeköthető lenne az interjúk megjelenítésével. Ezt a feladatot végtelen számban lehetne alkalmazni, mert – lényegében regényfüggő ötletéről van szó. (Ugyanez filmekkel kombinálva is elképzelhető, hiszen szinte valamennyi katalogizált problémakörünkről nyugodtan ajánlhatóak kiváló játékfilmes illusztrációk is.)

Nagyobb előkészületeket, többszörös konzultációt igénylő megoldás az, ha a tanulókat rá tudjuk venni a saját családjuk XX. századi történetének áttekintésére. Ennek során először is feladat lenne összegyűjteni a családban lezajlott sorsfordító eseményeket, s valamiféle kronologikus rendet teremteni a családtörténetben. Ezek után jöhetnének nagyon fontos segítségként az interjúk: megmutatni, hogy mások életében, sorsában ugyanezen pillanatok/események hogyan kerültek egyszer már megörökítésre. E segédeszközzel a vállalkozó hallgató is közelebb juthatna az általa megteendő következő lépésekhez, esetleg nagyszerű összehasonlítási lehetőséget is kaphatna.

Végül, lehetne játszani is. Igaz, első hallásra ez meglehetősen pervertált játéknak tűnik. Ez az anyag eléggé gazdag ahhoz, hogy belőle kreatív szempontú feldolgozások tömegét lehessen elvégeztetni. Csak egy példa. Eljátszottam egy olyan feladatnak a feladásával, hogy össze kellene gyűjteni: ebben a században hányszor és hányféle módon kellett/lehetett vagonokban utazni...? Na, nem utasként, hanem kényszerutazóként, s leginkább

tehervagonokban: Bonyhádról munkaszolgálatba; itthonról Németországba; Németországból vissza; Zalából a Hortobágyra; a Hortobágyról a Veszprém megyei kijelölt kényszerlakhelyre; Békéscsabáról Auschwitzba; itthonról Ogyesszába; Prágából Üzbegisztánba; 56-ban Nyugatra; szlovákiai magyarként a szélrózsa minden irányába. E felsorolás mintegy tíz variációt tartalmaz, s valamennyi példát az általam átnézett interjúkból jegyzeteltem ki...

S amilyen perverz volt ez a század, eme ötlethez hasonlóan bizarr ötletek/feladatok végtelen tömegét lehetne ahhoz kitalálni: hogyan hozzuk meg a hallgatók kedvét ahhoz, hogy megismerkedjenek ennek a hihetetlenül gazdag anyagnak a mélyebb szerkezetével is.

Kéri László, 2011. november-december